

Nagy István és a népi írók

A negyvenes években tovább növekszik Nagy István közéleti szerepe és súlya, harcos írásainak visszhangja. A két világháború közti szakasz pályaképeben a legális harci tevékenység és az írói alkotómunka maximális izzópontjaihoz érkezőnk.

A népfronti nyitásnak korábban is felmerült nagy kérdése: meddig menni el az együttműködésben — sokkal élesebben és győtrőbben mered feléje a 40–44-es időszakban. A bécsi diktátum után is ott látjuk a demokratikus erők valamennyi kezdeményének élvonalában, így az 1941-es antifasiszta márciusi toborzó nagy horderejű kolozsvári ünnepén, és ugyanazon év őszén bevásárlják a kommunisták és szocialisták törekvéseit egyesítő Történelmi Emlékbizottságba; de ott találjuk a két balatonszárszói és a lillafüredi értekezlet résztvevői között is, könyvei a Magyar Élet kiadásában jelennek meg. Balogh Edgár közvetítésével érintkezésbe lép a népi írókkal, és a *Kelet Népeben*, a *Szabad Szóban*, a *Népszavában* kifejtett élénk publicisztikai tevékenysége szorosan összefonódik a népi írók balszárnyának törekvéseivel; ugyanakkor balról támadások érik, és vitapartneri — mint önéletrajzi regényében írja — „már-már azt a látszatot keltették, mintha feladtam volna kommunista világnézetemet”. (Nagy István: *Szemben az árral*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.)

A tények pusztja felsorolása is élénk villantja e korszak nagy feszültségeit. S ehhez hozzá kell tennünk: a szüntelen veszélyérzet rémei, a fizikai tortúra kínjai e korszakban sem szünetelnek: Szamosfalván éppúgy ütök-verik a horthysta pribékek, mint korábban a sziguranca vérebei.

Önéletrajzi regényének negyedik kötetében Nagy István részletesen, tiszteletreméltó őszinteséggel tárja fel és vizsgálja ez években kifejtett tevékenységének fény- és árnyoldalait. Akinek füle van, és ismeri a szavak csengését, érzékeli, mennyire hiteles e vallomás; fölfogja azt is, ha néhol — nagyon ritkán — „megbicsaklik a hősiesség”, és önmentésnek tűnik az elemzés.

A memoár időrendben és összefonódottságukban tárgyalja az illegális szervezeti kapcsolatok és a nyilvános szereplés problémáit, megkapó képet nyújtva az író vívódásáról. Mi itten szétválasztjuk a szálakat, kérdések szerint csoportosítunk, s ha az első problémakörben csak az önéletrajz vallomásaira támaszkodhatunk, a másokban dokumentumokkal, Nagy István és mások korabeli cikkeivel, vitairataival összevethetjük és kiegészíthetjük az anyagot. Főként arra figyelünk, hogyan érleli ki e harcos élet a művet, hogyan emeli egyre magasabbra, igenis, éppen *esztétikumát*. Nagy István önéletrírásában és egyebütt is vitázik azokkal, akik nem a politika, hanem az esztétika oldaláról közelítik meg életművét. Igenám, de a kettő összefügg; maga vallja egyik — éppen e korszakban írt — cikkében: „a tartalom formateremtő is egyben” (*Irodalmunk feladatai — a Március* című antológiában, 1942 tavaszán); nos, ha küzdelmes életének megpróbáltatásait és politikai helytállását *tartalomnak* vesszük, életművét pedig a megtalált *formának* — tökéletesen beigazolódik ez az összefüggés.

Még 1940 tavaszán az utcai sejt, amelybe beosztották, azt a feladatot kapja, hogy egy „meg nem nevezett nagy akcióra” készítse elő a környék munkásságát. Nagy István úgy látja, az akció eleve bukásra ítélt, kéri a tüntetés időpontjának elhalasztását, de Józsa Béla kitart az eredeti elgondolás mellett.

Akkor kérem, hogy mentsetek föl a tüntetésben való megjelenés alól. Annál is inkább kérem ezt, mert éppen most tartok egyik régen készülő regényem befejezésénél. Nem szeretném megint abbahagyni egy értelmetlen, biztos lebukás kedvéért.

— Ugy — nyomta meg a szót Béla keserűen —, te előbbre valónak tartod a regényed befejezését egy tüntetésnél...

— Csak egy sikertelennek ígérkező tüntetésnél és a biztos lebukásnál... Egy jó regény évtizedekig, ha nem évszázadokig tüntethet a mi igazunk mellett...

A felmentést megkapja, otthon maradhat a tüntetés napján, egy sort sem sikerült azonban írnia *A szomszédság* nevében első változatának befejezéséhez: „Nem-

egyszer fölpattantam az asztal mellől, hogy mégis kimegyek a Vágóhíd térre. Ne nézzen gyávának Béla, mert komor arca máris ezt a nyíltan be nem vallott megálázó vádat látszott kifejezni. Ilyen lelkiállapotban várja Józsa Béla hazatértét, és mikor másnap fáradtan és bizonyan előkerül, röstelkedve megy elébe, hogy üdvözölje, de barátja „röviden csak ennyit mondott: — Sajnos, tényleg le kellett fúj-nunk, még százan sem lehettünk.“

Szinte a sors iróniájának tűnik, hogy a lebukást mégsem kerülhette el. Másnap vagy harmadnap — valjha visszaemlékezéseiben — Kohn Hillel, Tudor Bugnariu-val és több más elvtárrsal együtt a Monostori úti csendőrlaktanya cellájába zárják, ahonnan majd Caracalba viszik őket tankfogó sáncokat ásni... A zárkában pedig így töpreng az író: „Ezért ugyan kár volt a gyávaság látszatába keverednem a tüntetés alól való felmentésem dolgában. Búcsút mondhatok a mi igazunkkal »évtizedekig tüntető regénynek« ... Micsoda nevetséges gyerekség...“

Magyarország és Románia hadbalépése után Józsa Béla eltűnik hazulról, és barátjának is az illegálitása vonulást ajánlja. Nagy István azonban vonakodik feladni kivívott irodalmi hadállásait. De ismét közbeszól az a „sorsszerű hatalom“, mely annyiszor elszakította íróasztalától. A többi erdélyi kommunistával együtt Szamosfalvára internálják, ahol embertelenül megkínózzák, hogy kiszedjék belőle Józsa Béla rejtékhelyét, de az edzett harcoss most is erősebbnek bizonyul kínzóinál. Szamosfalváról, hogy bizalmatlanságot keltsenek iránta az elvtársak körében, szabadon engedik. Katonai behívót kap azután Désre, de onnan is ötvenhat nap után leszerelik. S otthon most már elodázhatatlanul szembe kell néznie a kérdéssel: mihez kezdjen? Nem, nem vonul vissza az irodalomból. Annál is kevésbé, hogy kiadójától értesítést kap: *A szomszédság nevében*, ha a cenzúra átengedi, nyomdába adják, s az üzsztendőre meg is jelenhet, a *Külváros* új kiadása pedig már könyvpiacon is került. „Így jutottam el az »igen«-ig. Fel kell oldani a dermedtséget, ha kezdetben »kicsorbított tollal« [Bajcsy-Zsilinszky Endre használta ezt a kifejezést, egy Nagy Istvánhoz intézett levelében], — hát azzal. Ha kiengedik *A szomszédság nevében* — jó emlékeztető lesz az, hol törték derékba a harcunkat s mint kell azt előről kezdeni. Befejezem az Oltyánokat is... Ha melléfognék ezekkel a könyvekkel, ám ítéljen el a párt [...]. Lehetetlen, hogy a regényeimnek s megírandó cikkeimnek ne jusson szerep abban az újjáépülésben.“ A kocka el van vetve. Tovább halad az úton, amelyen Balogh Edgár fogja a kezét, közben nem szűnik meg Józsa Béláért aggódni. Balogh Edgár az, aki 1943 tavaszán újra összehozza őket. Feleségével lakására hívhatja Nagy Istvánt. „Edgár rejtélyesen somolyogva betessékelte a belső szobájukba, legnagyobb megdöbbenésemre egyenesen a Józsa Béla karjai közé.“

A rettenthetetlen forradalmár, életét kockáztatva, kijár rejtékhelyéről, hogy szervező munkáját folytassa. Barátját is arra szólítja fel, hogy vegye fel a kapcsolatot az elvtársakkal. Nagy István helyteleníti a konspiráció szabályainak semmibe vételét, és megtagadja barátja kérését.

Érthető, hogy Nagy István ragaszkodott — alapvető osztályhűségének szellemében folytatott — írói munkásságához, amely kétségtelenül hasznára volt az ügynek. Vitathatatlan azonban, hogy Józsa Béla hősi opciója: az illegális forradalmi mozgalom, a föld alól irányított antifasiszta ellenállás folytonosságának áldozatos fenntartása — történelmileg indokoltnak és nélkülözhetetlennek bizonyult.

Főlölleges hangsúlyozni, hogy a pártnevelté Nagy István számára, ki oly szilárdan megálta helyét a nemegyszer emberfeletti megpróbáltatásokban, mily fájdalmas lehetett e szituáció. Ha választott útján elfogja a kétely és csüggedés, visszاسírja régi, sorkatonai forradalmi munkáját. Mikor megkapja a „katonai behívó“-szerű meghívót a lillafüredi írói értekezletre, és minden idegszálával tiltakozik az ellen, hogy e „behívónak“ eleget tegyen — első gondolata, hogy visszater illegális pártmunkájához. De be kell látnia, ez lehetetlen. És nemcsak külső okok miatt: „Térjek vissza a teljesen illegális szervező munkához, úgy, mint Béla? De kivel és hol kezdjem azt, amitől évek óta már elszoktam? [...] Megdöbbenve eszméltem rá, hogy megváltoztam, más ember lettem, nem a felfogásomban, nem is a célkitűzéseimben, de a céljaimhoz szükséges eszközök megválasztásában. Ezekhez az eszközökhöz magam is alkalmazkodtam. Véremmé vált az a tudat és magatartás, hogy nekem a föld alá szorított munkásosztály földből kinyúló kezének és tiltakozó kiáltásának kell lennem.“

Nem vitás, hogy ezekben az években kifejtett tevékenységének megítélésében a kulcskérdés: hogyan és mennyiben tett eleget ennek a feladatnak?

Maga Nagy István így vonja meg a mérleget: „ha fröccsent is rám valami, életem egésze mégis tiszta, nem szennyeződött be a Horthy-uralom mocskában sem.“ És nem deríthet ki egyebet a filológiai kutatás sem.

Az egyik neuralgikus pont a kiadó kérdése.

A Magyar Élettel és annak vezetőjével, Püski Sándorral Balogh Edgár közvetítésével veszi fel a kapcsolatot, amikor — 1941 tavaszán — az akkor ott tartózkodó barátja hívására Budapestre felutazik. A fáradhatatlan szervező Balogh Edgár viszi el Becsky Andorhoz, Móricz Zsigmondhoz, Bajcsy-Zsilinszky Endréhez, és ő hozza össze a *Népszava* szerkesztőivel is.

Ennek az első budapesti útnak eredménye: Püski vállalja, hogy a korábban az Erdélyi Enciklopédia gondozásában megjelent *Külvárost* még a nyáron új kiadásban kihozza, az *Oltyánok unokáinak* ugyancsak az Erdélyi Enciklopédiánál megjelent első része alapján megígéri az egész regény kiadását, ha az író elkészül a folytatással; 500 pengő előleget is folyósít.

Kolozsvárt vegyes érzelmekkel fogadják e sikereket.

A *szomszédság* nevében megjelenése után visszatérnek az aggodalmak, pedig jobb oldalról — a kísértő „szirénhangok“ mellett — durva támadás éri az írókat. Az *Ellenzék*nek egy névtelen denuncians cikke többek közt így ír: „A szorgalmas sügő hangjában könnyű felismerni az egykori szakszervezeti mozgalom tevékeny tagját, a marosvásárhelyi, brassói és nagyváradai munkásgyűlések vezérszónokát, az Erdélyi Magyar Szó szenvedélyes cikkíróját stb.“ (Idézi Losonczy Géza *A szomszédság nevében*ről írt recenziójában. *Népszava*, 1942. február 8.)

Hogy a Magyar Élettel való együttműködése aggodalmat és zavart keltett elváltársainak és íróbarátainak körében — az teljesen érthető. Annál is inkább, mint-hogy Püski Sándor nemcsak kiadta könyveit, de már-már azt az irányító-animátor szerepet is átvenni látszott, amit korábban Gaál Gábor töltött be a munkásíró gyálmolításában. Püski a bécsi döntés utáni éveket felölelő utószót kér a *Külvároshoz*, az *Oltyánok unokáinak* kiadását ahhoz a feltételhez köti, hogy a városba vezesse el történetének hőseit; ő hivatja meg Nagy Istvánt a balatonszárszói és a lillafüredi értekezletre, ő iratja meg Móricz Zsigmondról szóló tanulmányát stb. Maga Nagy István is érzi a mind szorosabb együttműködés veszélyeit, de — helyesen — a lényegretartja szem előtt: „könyvet adni mélyen hallgató olvasóim kezébe, hogy éledjen reményük“. Szükséges kompromisszum volt ez, mely lehetővé tette nemcsak *A szomszédság* nevében megjelentetését, de azt is, hogy a nyíltan mozgalmi jellegű, töretlen forradalmi szellemet sugárzó *Oltyánok unokái*, annak is különösen a tántoríthatatlan kommunista helytállás igazát hirdető befejező része, valamint a *Minden jog a szerzőnek* nagyszerű forradalmi vallomása — a faszizmus tombolásának kellős közepén! — széles olvasórétegekhez eljuthasson. S hogy elviekben Nagy István nem tett engedelményt, arról nemcsak könyveinek tartalma tanúskodik, hanem korabeli cikkeinek kiadói kapcsolataira vonatkozó több megjegyzése is. „*A Magyar Élet* könyvkiadóvállalat ószi hangversenyprogramját a népi írók munkáival kapcsolatosan azzal a jelszóval ajánlja a »magyar könyv barátainak«, hogy elmélet után jöjjön a cselekedet“ — így kezdi például egyik, 1941 végén írt cikkét; a továbbibakban bíráló megjegyzéseket fűz a népi írók elméleteihez és gyakorlati elképzeléseikhez, majd így folytatja: „Fura dolog, hogy én mondom ezeket, akinek szintén könyve jelent meg a népi írók kiadójánál. De még furább volna, ha hallgatnák.“ (*Elmélet után cselekedet*. *Népszava*, 1941. december 7.)

Hasonló „fogás kérdés“ barátai, de még inkább önmaga számára, az említett három írói összejevetelen való részvétele és ottani szereplésének mérlege.

Az első balatonszárszói értekezleten felolvasandó előadását, „röstelkedve“ korábbi kirohanásáért, elviszi Gaál Gáborhoz, akinek nincs kifogása a szöveg ellen, de figyelmezteti az ilyen feltételezés miatt háborgó írókat, nehogy befolyásolható magyja magát a konferencián.

A második balatonszárszói találkozóval kapcsolatban a baloldali sajtóban hangot is kap ez az aggodalom és fenntartás. Nagy István a kolozsvári Munkás Athenaeumban beszámol a Balatonszárszói történetekről, és egy „kritikai beállítású cikkben“, *Ami kiderült egy népi konferencián* címmel, a *Mérték*ben negatív képet fest az értekezlet eredményeiről. A *Népszavának* egyik irodalmi vezércikke a munkásírók ezen antológiáját ismertette a többi közt így ír: „Nagy István a sok hűhóval beharangozott balatonszárszói konferencia csődjéről számol be, megelégedezik azonban arról, hogy ez a csőd már jóelőre látható volt, a meghívottak névsora már előre ezt ígérte, így hát nem kapunk választ arra, miért kellett a hozzánk tartozó íróknak egyáltalán részt venniük ezen a születésében halálraírt kísérletezésen.“ („*Mérték*“. *Népszava*, 1944. január 16.)

Ami Nagy Istvánt illeti, az első balatonszárszói fórumon még zavartalanul megtarthatta „a népi írók narodnyik elképzeléseit is bíráló“ előadását. Lillafüreden azonban hallgatásra kényszerül. Feliratkozik szólásra, de hozzá legközelebb álló

fróbarátai, Veres Péter, Darvas József, Erdei Ferenc lebeszélük, mondván, hogy jól ismerik nézeteit, „itt nem tanácsos azokat fejtegetni“. Végül is eláll a szótól. De nem könnyű szívvel teszi: „csak az én emlékeimben él, hogy mennyit vívódtam, míg erre az elhatározásra jutottam.“ A Lillafüreden bátran kiálló Asztalossal szemben is feszélyezetten érzi magát. Felszólalása után Asztalos büszkén kérdi a vele szemben öntudat dolgában mindig fölényben lévő barátjától: „Na, mit szólnsz, jól odamondottam nekik? — Jól, mert semmit sem mondtál, amit hallani szerettek volna. — Na és te, a te fejedes hol maradt? — Egyszer majd megtudod, most jobb, ha hallgatunk.“ — Bizony, kényszeredetten csenghettek e szavak.

A második balatonszárszói táborozás alkalmával Püski próbálja lebeszélni, mondván: „felsőbb utasításra meg kell akadályoznia Balogh Edgár, Kovács Imre és Nagy István felszólalását.“ Ezúttal azonban nem hagyja magát, és ő az értekezlet egyik legaktívabb résztvevője. Nem hiába írta a konferencia anyagát felölelő könyvben a szerkesztő (*Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata*. Budapest, 1943. Magyar Élet kiadása) a fénykép alá, melyen Nagy Istvánt a fiatalok egy csoportja veszi körül, és nagy figyelemmel hallgatja a következő szöveget: „Nagy István, az örök vitázó. »Ez csak világos!« — mondja a körülötte ülőknek.“

Még a konferencia előkészítő szakaszában Erdei Ferencel és Darvas Józseffel azt tervezik, hogy a második balatonszárszói megbeszélést át kell hangolniuk „népfronti állásfoglalással“. És mai értékelés szerint ez nagyrészt sikerült is. „Az 1943-as szárszói konferenciát a baloldali népiek határozottan kiállnak az ország népi demokratikus átalakítása mellett“ — olvassuk *A magyar irodalom történetében* (Budapest, 1966. 6. 315.). Így látta a korabeli jobboldali sajtó is. Kállay Gyulának *Népítség, demokrácia, szocializmus* című könyve körüli vitában a szélsőjobboldali *Egyedül Vagyunk* féktelen dühvel támadja és denuncálja a szerzőt, majd így folytatja: „Alapjában véve azonban hálásaknak kell lennünk azért, hogy Kállay Gyula könyve némely szárszói felszólalásnál még jobban lerántja az álarcot azokról az osztályharcos proletárszocialista törekvésekről, amelyek már a szárszói kongresszuson is az egészségesebb népi írókattól pécézték ki elsősorban.“ (Idézi a *Népszava: A denunciació*. 1944. március 7.) S az ilyen proletárszocialista kipécézők közül Püski Sándor a konferencia zárógyűlésén egyedül Nagy Istvánt említi név szerint, mint aki — úgymond — Németh Lászlót „súlyosan félreértette“.

Önálló előadással Nagy István ezen az értekezleten nem szerepel, de háromszor is felszólal (Erdei Ferenc, Németh László és Jöcsik Lajos előadásának vitájában), és minden egyes alkalommal súlyos igazságokat mond ki. Tallózzunk a *Szárszó* című említett kötet Nagy István felszólalásait rögzítő szövegében:

Ezért nincs és nem lehet harmadik oldal, ezért van csak két oldal, illetve két út, amely között a magyarságnak választania kell. Ez a két oldal a haladás és haladásellenes erőkben felsorakozva vivja szörnyű harcát a világon. A magyarságnak azt kell néznie, hogy a társadalmi és gazdasági követelmények terén melyik oldal választja a dolgozó nép szociális felszabadítását, melyik áll a nemzetek egyenjogúsága és függetlensége alapján, melyik akarja a népek megbékélését az igazság és szabadság alapján. Ettől viszont nem rettenthetünk vissza csak azért, mert ezt az utat más nemzetiségű vagy felekezeti népek is járni próbálják. — Ez az oldal ma az országban a munkásság és parasztság pártjainak és a felelős értelmiségnek a szövetkezésében nyilatkozik meg...

Ez a munkásság és parasztság levonta az elmúlt évtizedek és az első világháború tanulságait, ennyivel több és értelmesebb ez a két nagy dolgozó réteg. Eretségével kezesség arra nézve, hogy népünk jövőjéért helyesen küzd. — Ebben tavaly egyetértettünk Németh Lászlóval, abban is megegyeztünk, hogy az értelmiségi dolgozók szintén ehhez a munkásosztályhoz tartoznak, de ott mindjárt összekülönböztünk, ahol Németh László más szerepet, vezető szerepet szánt az értelmiségi munkásságnak a régi munkásság felett. — Most is hangoztatta, hogy a régi munkásság szocializmusa elnyűtt kabát. És ezt azzal véli bizonyítani, hogy a tömegek elnyomorodása nem következett be, ahogy azt a marxizmus várta, hanem sokkal inkább elkispolgárosodott. — Kétségtelen, hogy bizonyos elkispolgárosodás végbement nemcsak itthon, de világszerte is, de mi volt ennek az ára? *A százmilliók elnyomorodása.* (58—60.)

Azért kell a kapitalista termelési rend helyébe a szocialista termelési rendnek lépnie, hogy kiküszöbölje a haszonelvűségen felépülő árutermelést, s helyébe a népek szükségletének kielégítésére irányuló termékgazdaságokat építse... Ezért utalt tehát Jöcsik Lajos is arra, hogy igazi megbékélés nyugatra és délkeletre s a dunai kisépek felé csak a jövő termékgazdasági viszonyai

között képzelhető el. Ehhez csak azt tehetjük hozzá: ne higgyék a mi „bennszülött” helyzetünkért aggódók, hogy csak a magyarság van hátrányos helyzetben Nyugattal szemben, vagyis ahogy mondani szeretik, az „idegenekkel” szemben. India népei éppúgy keseregnek ezen, mint Kína százmilliói [...]. Holott az idegenek legfeljebb csak eszközök a hódító kapitalizmus kezében a kapitalizmust még meg nem valósított népekkel szemben. Mi tehát, ha igazán szabadok akarunk lenni, egy nép felé sem vállalhatjuk a kapitalista térhódítás eszköz szerepét. (108.)

Ha mindezt 1943-ban így elmondhatta, egy olyan értekezleten, amelyen nemcsak írók, hanem az ifjúság minden rétege képviseltette magát — nem volt sem hiba, sem hiábavaló a kommunista író részvétele.

Bírálták Nagy Istvánt a népi írókkal kapcsolatban vallott nézeteiért is. 1942 nyarán Székfű Gyula cikket ír a *Magyar Nemzetben* a parasztművelődésről, s a kérdéshez a *Népszava* hasábjain Nagy István is hozzászólt *Nem mindent, ami hagyomány* című cikkében. (*Népszava*, 1942. július 26.) A cikk körül „rázós vita” bontakozik ki a *Népszava* és *Szabad Szó* hasábjain, melyben többek között Kovács Katona Jenő, Jordáky Lajos, Erdélyi Lajos, Takács József és Földeák János szólalnak fel. Erről a polemikus hangvételű eszmecsereről önéletrajzi regényében egyebek közt azt írja, hogy vitapartnerei (Erdei, Jordáky és Kovács Katona Jenő) a népi írókkal kapcsolatos kiállítását „úgy ítélték meg, mintha számlást készítenék téveszméiknek a szocialisták táborában [...] Holott csak azt igyekeztem megértetni, hogy a munkás-paraszt szövetséghez a falukutató-faluábrázoló népi írók megnyerésével juthatunk közelebb.” Majd arról szól, hogy a Györffy-kollegisták körében és a pesti munkásklubokban elhangzott előadásaiban nyíltabban célozgatott a felszabadulásra, s hozzáteszi: „Persze, erről sem Jordáky, sem Kovács Katona Jenő nem tudhatott. Ők csak azokat a cikkeimet láthatták, amelyek a cenzúrát kerülgetve nem voltak oly félreérthetetlenek, mint a kisebb diákcsoportok körében vagy a pesti munkásírók társaságában elmondott előadások.” Végül önkritikailag állapítja meg: „Felkészültségem is sántított még, azonkívül meg is lazult kapcsolataim kolozsvári barátaimmal. Hibáztam tehát a megfogalmazásokban és a barátaimmal való meghittebb tanácskozások elhanyagolásában is.”

A bírálat tehát Nagy István szerint sem okatlan. Nem eléggé pontos, olykor félreérthető megfogalmazásokon túl, e korszakban keletkezett cikkeiben találkozunk olyan szövegrészekkel, elképzelésekkel, melyek arra vallanak, hogy a centrum és a jobbszárny illúzióiból Nagy Istvánra is ragadt egy s más. Így az *Ami kimaradt az erdélyi leltárból* című cikkében (*Kelet Népe*, 1941. február 1.) a Németh László hirdette „nemzetmentő új középosztályhoz” fűzött túlzott remények; vagy a jobboldaltól való elhatárolásának olykor bizonytalan vonala. A vitában Nagy István védelmére kelt Földeák János is kénytelen belátni ezt: „Tudomásom szerint Nagy István nem vétett még a feladatok vállalása közben, legfennebb az lehet hibája, hogy a népi irányzat védelmezésekor nem húzott határozott határvonalat a — mondjuk így — divatosá lett népi irodalom és a munkásság részéről helyesnek vélt népi irodalom között; nem részletezett, hanem általánosított.” (*Hajtóvadászat. Népszava*, 1942. szeptember 27.) Maga Nagy István is érzi ezt, igyekszik is határozottabban távol tartani magát például a faji megkülönböztetés látszatától: az *Oltyánok unokái* befejezése után megírja egy Adler Tóni nevezetű zsidó fiatalember áldozatos életét bemutató *Regény helyett* című elbeszélését, melyet azonban a *Híd* nem közöl, a *Termés* is „rémülten” visszautasít, végül is a *Népszavában* jelenhetett meg folytatásokban, 1943 végén és 1944 elején.

Kisebb-nagyobb kifogásolnivalót találhatunk tehát a népi írókhoz fűződő kapcsolataiban; a lényeg azonban az, hogy alapállása helyes, igazi forradalmárra vall. Szövetségre lép a balszárnyal, nem ijed meg a centrum jószándékú, de tisztátalan eszmeiségű törekvéseitől sem, hanem belévetve magát a küzdelembe, igyekszik, amit lehet, a szociális forradalom javára fordítani belőle.

Lenin egyhelyt kigúnyolja a harcot nagyon merev és leegyszerűsített séma szerint elképzelt áforradalmárt: „Az nyilván azt képzeli, hogy az egyik helyen felsorakozik az egyik hadsereg, és azt mondja: »Mi a szocializmust akarjuk«, egy másikon pedig felsorakozik egy másik, és ez azt mondja: »Mi az imperializmust akarjuk«, és ez lesz majd a szociális forradalom! — Aki »tisztá« szociális forradalmat vár, sosem fogja megérni. Az ilyen ember csak szavakban forradalmár, s nem érti meg az igazi forradalmat.” Lukács György a *Zűrzavar* a „realizmus diadala” körül című cikkében idézi ezt a lenini szöveget, és a következőképpen terjeszti ki érvényességét az irodalomra is: „Ez világos beszéd. Csak fel kellene cserélni a forradalom szót az irodalom szóval, s a szatirikus ellentétet mint a haladás és a

reakció ellentétét ábrázolni, és a Lenin által megsemmisítően kigúnyolt véleményben előttünk állna V. Kirpotyin irodalomtörténeti koncepciója. Éspedig minden túlzás nélkül. A haladás és a reakció táborá ugyanis nála éppoly mereven és »tisztán«, éppúgy az átmenetek közvetítő mozgása nélkül áll egymással szemben, mint a marxizmus mechanikus torzításának ebben a mesteri kritikájában.“ (*Kritika*, 1974. 6. 16.)

Nagy István mélységesen vonzódik a népi írókhoz, akik ugyanolyan mélyről jöttek, mint ő, ugyanúgy kijárták az élet iskoláját, mint ő, ugyanúgy hangot adnak a kismemizett paraszti tömegeknek, mint ő a kizsákmányolt munkásságnak, és akikkel megköthetné a munkás-paraszti szövetséget az irodalomban. Ennek érdekében kétfrontos küzdelmet folytat: egyrészt bírálja a centrum és a jobboldal téveszméit, nemzeti és faji elfogultságait, másrészt igyekszik megértetni elvtársaival, hogy milyen értékes szövetségesek lehetnek a kellő türelemmel helyes útra terelt népi írók táborában. Az 1941—1944-ben írt cikkeiből és vallomásaiból világosan kiolvasható ez a kettős törekvés.

Bírálatában mindenekelőtt arra figyelmeztet, hogy zavaros eszmeiség alapján nem lehet helyesen cselekedni. A mindig új elméleteket feldobó népiesekkel szemben óva inti a fiatalságot: „kétszer is fontoljuk meg, mit fogadunk el új elméletnek“ (*Elmélet után cselekedet*. *Népszava*, 1941. december 7.). Vannak kiérlett elgondolásai, melyeket már valóban tett követhet, az egyetemes igényű elméleteik azonban tisztázásra szorulnak: „ha a népi írók ama elméletére gondolok [...] hogyan kellene földhöz juttatni a földteleneket, és hogy mit kellene tenni az egyke ellen, meg hogy a rádiót milyen műsorral kellene teljesen a népművelődés szolgálatába állítani, akkor én is azt mondom, hogy »elmélet után cselekedet«. A népi írók könyveiben azonban vannak egyetemes igények színeiben tetszelgő elméletek is, amelyek a kor nagy kérdéseire kívánnak programot nyújtani. Ilyenek például a körülöttünk és velünk élő népekhez való viszonyunk kérdése. Ezeknek népi írói megfogalmazása már vitás értékű. És ami még vitás, azt nem követheti tett, hanem mélyebb elmélkedés.“

Ugyanitt utal a sokszor idegenből kölcsönvett, harmadikutas elméletek ellentmondásaira, felszines és zavaros voltára. Ragyogó bírálatát nyújtja a „minőség-forradalom“-elképzelésnek, és hitet tesz a dunavölgyi népek testvérisége és a marxizmus—leninizmus mellett, „az igazi tett“ mellett. *Irodalmunk feladatai* című cikkében (*Március-antológia*, 1942) kigúnyolja a „mélymagyar — hígmagyar“ elmélet irodalomtörténeti vetületeit. Túl a Németh Lászlóra vonatkozó észrevételeken, a továbbiakban egyedenként vizsgálja más népi írók tevékenységét: „Amit eddig elmondtam Németh Lászlóval kapcsolatos aggodalmaimról, azt többé-kevésbé jellemzőnek érzem a többi népi írókra is. Hogy külön is megfontolást ajánlok az ő eszméiket követő tettek előtt, annak csak az az oka, hogy ezek sokkal gyakrabban nyúlnak a napi kérdésekhez, s nem annyira elvontan. Féja Géza például a maga nemében csodálatos népi író. Amíg a múltat szemléli, megértem; minden tiszta, világos. A *Viharsarok* és a *Dózsa György* elolvasása közben már-már szinte magam mellett érzem. De nyomban elhidegülök tőle, mihelyt napilapokban írt »tennivalóit« olvasom. Veres Péter is megtanulta már rég ezt a tartalmat. De ő is az eredetiség bűvöletébe került. Pedig ő igazán tanúskodhatna, hogy amiért az öntudatos városi munkásság annyiféle nációból tevődik össze, először mégis ez a dolgozó népréteg adott világos értelmet és célt a parasztsággal való testvériesülésnek. Ez pedig azt jelenti a »cselekedetek« előtt, hogy nemcsak »paraszt sors« a »magyar sors«! Hol szerezte Veres Péter ezt a »sorstudatot«? Az öntudatos szervezett munkásság között. S ha már tetteket várunk, akkor a magyar sorsnak egyesülnie kell az öntudatos munkásságtól dorozott sorstudattal. Egyik a másik nélkül keveset ér.“ (*Elmélet után cselekedet*)

Látható, Nagy István, ha bírálja is tévedéseiket, mélységes megértéssel fordul a népi írók szociális törekvései felé; nézőpontja mindig az, hogyan lehetne az »útitársakat« türelmes nevelő-felvilágosító munkával megbízható szövetségesekké nevelni. Szép példája ennek a türelemnek — de annak is, hogy a türelem nem vég nélküli — a Németh Lászlóhoz való viszonyulása. Egy korábbi, 1941-es cikkére utalva így ír: „Németh László felé bizonyítani próbáltam, hogy a szocialista munkásság és sajtója, minden ellenkező állítás ellenére is, higgadt tárgyilagossággal tudja értékelní mindazt, ami Németh László hívei és barátai körében, tehát a »népi«-eknél valóban értékes, jó szándék, viszont komoly elvi alapon mindent elvet, ami hamis. A munkásság felől meg csupán történelmi haladékok vártam a »számbajöhető szövetségesek« listájának végleges összeállításá körül. Bevallhatom, hogy ezt a türelmet a balatonszárszói konferencián szerzett élményeim alapján vártam. Mert ott kigyúlt néhány olyan őszinte pillanat, amikor határozott közeledésfelét éreztem Németh László álláspontja felől az ortodox szocializmushoz.“ (*Németh László szo-*

cializmus. Népszava, 1943. január 17.) A *Magyar Csillag* január elseji számában azonban Németh László kiábrándító cikket közöl, minek következtében Nagy István úgy látja, le kell mondania Németh Lászlóról mint szövetségesről, s cikkének vég-szava: „Nem, Németh László, még egy szocializmust a többi jelzők mellé nem kérünk.“

Nem kevésbé határozott Nagy István publicisztikai írásainak hangvétele, amikor a munkásság szószólói felé fordulva a baloldali népi írók érdemeit bizonygatja, s szem-beszáll a szektás elzárkózás szellemével. Íme, néhány ilyen irányú állásfoglalása: „A munkásság értelmiségei [...] nem eshetnek ugyanabba a hibába, mint a népi ér-telmiségek egyike-másika, aki a munkásság oldalán csak a kotyogókat és hitvány érdekhajhászokat veszi észre. Meg kell látniok, hogy a népi mozgalomban vannak a parasztság és munkásság szociális felemeléséért komolyan és őszintén cselekedni akarók. Ezeket nem bánthatjuk meg, nem vadíthatjuk el és nem forrasztthatjuk a szájukra a szót azzal, hogy nem ők az igazi emberei a parasztságnak. Nem tehetjük ezt különösen ma, amikor még Szekfű Gyula szerint is »esedékes a parasztság és munkásság történelmi hivatásának az érvényesítése.« [...] Végezetül még annyit: vigyázzunk, nehogy ellenségnek nézzük azokat, akik tulajdonképpen egy irányba haladnak velünk.“ (*Nem mindent, ami hagyomány. Népszava*, 1942. július 26.)

Kovács Katona Jenő *Gomb és kabát* című cikkére (*Népszava*, 1942. augusztus 2.) — mely úgy látta, hogy Nagy István „a »népi tábor« gombjához varrja a szocializmus viharvert köpenyegét“ — így válaszol: „Amennyit megismertem a népi mozgalomból, annak alapján merem állítani, hogy a szociális felemelkedés előkészítő folyamatát látom köztük zajlásban. Természetesen látom azt is, hogy írók közt mily sok a zavar, látom, hogy egyesek visszaélnék a helyzettel, s ki-használják álbölcsességük számára az erjedést. Ezekért fogjuk torkon valamennyit, s szegezzük nekik a felhívást?: Jöjjetek, küzdjete velünk, de lássátok be, hogy szertelenül tudálékosok, hülyék, bolondok, gazemberek vagytok, mert előttetek régen felfedeztünk mindent, mi vagyunk Mohamed is, még a prófétája is. Hát így aztán igazán nem lehet a szocializmus köpenye alá hívni a tömegeket. Ezekkel a módszerekkel elüldözzük azokat is alóla, akik már úgyahogy megférnek alatta. Elvégre mit ér a kabát viselő nélkül? A szocializmust nem a kávéházi bölcsek esőkabátjával találták ki, hanem eszköznek az emberiség boldogulásához.“ (*Mit ér a kabát viselő nélkül? Népszava*, 1942. augusztus 9.)

Végül, egy munkás hozzászólása kapcsán a legvilágosabban fejezi ki és össze-gezi véleményét: „[A népi írók] tapasztalatom szerint őszintén kívánják a válto-zást. Ha pedig így van, akkor előbb-utóbb rá kell, hogy döbbenjenek — ha az írók maguk személy szerint nem is, de híveik rá fognak döbbsenni —, hogy úgy, ahogy ők akarják a változást, faji kizárólagossággal, sohasem jutnak célhoz.

Összegezve Szabó István segéd munkásnak szóló válaszomat: A népi írók kö-zött vannak barátaink, de még nincsenek szövetségeseink; de ha szövetségeseket keresünk, elsősorban közöttük kell szétnéznünk, mert a munkásságon kívül nekik fáj legjobban ebben az országban a magyar dolgozó tömegek sorsa. Mély társa-dalmi sérelem mozgatja őket, és ez a mozgás messzire irányul. A magam részéről, mint író, feladatomnak érzem, hogy ezt a messzire irányuló mozgást helyes irányba segítsem, és a kölcsönös megismerés útját egyengessem azok között, akik az egyik részről az ipari munkásságot, a másik részről a parasztságot próbálják őszintén ki-fejezni az irodalomban.“ (*Válasz Szabó István segéd munkásnak. Népszava*, 1942. szeptember 27.)

P. Pongrácz Antónia: Életfa

